

ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΣΥΝΗ : Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΤΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΟΧΟΠΟΙΗΣΗΣ

Αγγελος Ελεφάντης, Διευθυντής του περιοδικού "Ο Πολίτης"

Θα ήθελα κατ' αρχήν να ευχαριστήσω και απ' αυτή τη θέση τους υπεύθυνους του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα που μου δίνουν τη δυνατότητα να συμμετάσχω στο συνέδριο για τη μεταπολεμική Ελλάδα, και συνάμα την ευκαιρία να υποβάλω σε συζήτηση, επομένως να εκθέσω στην κριτική σας, μερικές σκέψεις που σχετίζονται με την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης.

Είναι παλιά γνώριμη αυτή η ιδεολογία στους ανθρώπους της γενιάς μου. Μεγαλώσαμε μαζί, γνωρίσαμε τον κόσμο μέσα στο κλίμα που αυτή διαμόρφωνε, μέσα στην ψυχρή, αποπνικτική, έμφοβη κι εκφοβιστική ατμόσφαιρά της αποκτήσαμε αίσθηση της ζωής και της πραγματικότητας. Ζήσαμε τόσο στενά μαζί της και τη γνωρίσαμε καλά, καθώς το ύψος της και το ήθος της διαπότιζε ακόμη και τις πιο μικρές, τις απλές λεπτομέρειες της καθημερινότητας, από τα επίκαιρα στο ΣΙΝΕΑΚ ως τους πανηγυρικούς της 28ης Οκτωβρίου, τη βλοσυρή ματιά του χωροφύλακα, το συνεχές μουρμουρητό των εφημερίδων, την αλαζονεία του πολιτικού λόγου, ως τις ρητορικές πομφόλυγες των πνευματικών ταγών. Τη γνωρίσαμε τόσο καλά, ώστε στο τέλος την παραγνωρίσαμε, τη σκεπάσαμε με βαριά πέπλα λησμονιάς, την ξεχάσαμε αυτή τη μόνιμη συντροφιά των εφηβικών μας χρόνων, όπως ξεχνάμε έναν εφιάλτη, μια αμαρτία ή μια ενοχή. Χάσαμε έτσι την επαφή με τις πραγματικές αιτίες και τις πρωτογενείς καταστάσεις που διαμόρφωναν ερήμην των συνειδησών μας το μεταπολεμικό ρωμέικο. Θα μιλήσω στο τέλος γι' αυτή τη διαδικασία της παραγνωρίσης. Εδώ, εκ προοιμίου θέλω να τονίσω ότι αποσιωπήθηκε ο Εμφύλιος κάτι που στον καιρό του ήταν πασίγνωστο, και που οι άνθρωποι της εμφυλιοπολεμικής και της πρώτης μετεμφυλιοπολεμικής εποχής γνώρισαν στο ίδιο τους το πετσί με μια γνώση τόσο απόλυτη που μόνο το σώμα μπορεί να έχει.

Ας καταπιαστούμε όμως με το θέμα μας, την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, μια ιδεολογία που, νομίζω, παίρνει επάξια τη θέση της στην ιστορία των παραμορφωτικών συλλογικών συνειδησών του νέου ελληνοισμού. Σκοπός μου δεν είναι να την καταγγείλω εκ των υστέρων, να δείξω ότι ήταν ειδεχθής και απαίσια. Ήταν. Παρά ταύτα πρέπει να δούμε γιατί ευδοκίμησε ενώ δεν προϋπήρχε και κυρίως πώς λειτούργησε ως δομικό στοιχείο του Εμφυλίου και του συστήματος πολιτικής εξουσίας που προέκυψε απ' αυτόν. Διότι, πράγματι, η εθνικοφροσύνη είναι γέννημα του Εμφυλίου, και ο Εμφύλιος είναι γέννημά της. Την έφεραν στον κόσμο οι ανάγκες και οι ιδέες της "εθνικόφρονος παρατάξεως", που επιστράτευσαν και ενεργοποίησαν ιδεολογικά στοιχεία που μπορεί να βρει κανείς από πιο παλιά, όπως στο ιδιώνυμο του Βενιζέλου για την αντιμετώπιση του κομμουνισμού, στα φασίζοντα ιδεολογήματα της 4ης Αυγούστου, στα ιδεολογήματα των ονομαζόμενων εθνικιστικών οργανώσεων της Κατοχής, σε παλαιότερους εθνικισμούς, όπως και στην εν γένει αντικομμουνιστική και εθνικιστική ιδεολογία. Αλλά ενώ *προϋπάρχουν* ορισμένα στοιχεία

της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης η ίδια η εθνικοφροσύνη δεν προϋπάρχει του Εμφυλίου πολέμου. Δεν υπάρχει καν ο όρος εθνικόφρων παράταξις και εθνικοφροσύνη. Είναι ο Εμφύλιος, οι διαδικασίες και η δυναμική της εμφύλιας, εμπόλεμης σύγκρουσης που οδηγούν προοδευτικά στη συνάρθρωση πολλών ιδεολογικών στοιχείων σε ένα συνεκτικό μόρφωμα το οποίο συνενώνει, δραστηριοποιεί και εμψυχώνει το σύνολο των δυνάμεων που αντιπαράσσονται! στην αριστερή παράταξη, στην εαμική και εαμογενή παράταξη. Όπως δηλαδή στην εθνικόφρονα-κυβερνητική παράταξη συμμετέχουν μεταξικοί, τεταρτοαυγουστιανοί, πρώην ταγματασφαλίτες, γερμανόφιλοι και αγγλόφιλοι, βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί, φιλελεύθεροι και λαϊκοί, βασιλόφρονες και αντιβασιλικοί, κι όπως όλες αυτές οι ετερόκλητες και ανταγωνιστικές μεταξύ τους δυνάμεις ενοποιούνται απέναντι στον κοινό εχθρό, δίνουν τα χέρια και συναινούν πολιτικά, στο να συντρίψουν τον κοινό εχθρό, έτσι και ιδεολογικά συναποδέχονται και συνδιαμορφώνουν εκείνη την ιδεολογία που θα διαχωρίσει την ήρα από το στάρι, θα θεμιτοποιήσει, θα δικαιώσει και θα επιβάλει την κοινή πρακτική.

Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης δεν προσιδιάζει στη Δεξιά, αλλά στο σύνολο των πολιτικών δυνάμεων που στον Εμφύλιο στάθηκαν από τη μια μεριά του χαρακώματος άλλωστε η Δεξιά, ως ενιαία πολιτική δύναμη δεν προϋπάρχει του Εμφυλίου πολέμου αλλά είναι αποτέλεσμά του, είναι η συνένωση των δυναμικών στοιχείων που ξεπηδήσε μετά το 1950 από την παράταξη των νικητών. Δεξιά είναι οι νικητές σε έναν πόλεμο στον οποίο το γέρας ήταν η εξουσία και η νομή του κράτους. Η νίκη τους έδωσε το μονοπώλιο της εξουσίας χάρη στην οποία συνέτριψαν στους αριστερόφρονες αντιπάλους τους και παραμέρισαν τους δημοκρατικούς ανταγωνιστές τους.

Μια μικρή παρέκβαση, όμως, για να δούμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο η εθνικοφροσύνη αναδεικνύεται ως η μόνη συνεκτική ιδεολογία του μεταπολεμικού κράτους και συνάμα συγκροτεί την εθνικόφρονα παράταξη. Διότι το μεταπολεμικό κράτος δεν είναι γραμμική συνέχεια του προπολεμικού ούτε οι προπολεμικές πολιτικές δυνάμεις προεκτείνονται σε ευθεία γραμμή στα μεταπολεμικά χρόνια, διατηρώντας η καθεμιά αναλλοίωτα τα παλαιά της χαρακτηριστικά. Μέσα στη χοάνη του πολέμου και του αντιφασιστικού αγώνα αλλάζει συνολικά το πολιτικό σκηνικό, οι ιδεολογίες, οι πρωταγωνιστές, ο συσχετισμός των δυνάμεων. Η παλαιά διαμάχη των βενιζελικών προς τους βασιλικούς υπερβαίνεται, οι δύο παράταξεις συγκλίνουν, συνοδοιπορούν, συμμαχούν προκειμένου να αντιμετωπίσουν το νέο ιστορικό πρωταγωνιστή, το ΕΑΜ-ΚΚΕ, που, ακριβώς, μέσα στον αντιφασιστικό-απελευθερωτικό αγώνα κατακτά την ηγεμονία και αποθαίνει ο νέος πόλος συσπείρωσης των λαϊκών δυνάμεων. Οι δύο κύριες προπολεμικές αστικές παρατάξεις, που οι ανταγωνισμοί τους είχαν φτάσει ως τον εμφύλιο το 1935, θα ξαναμονοιάσουν μετά το 1943.¹ Όταν είχε καταστεί σαφές ότι η νίκη θα ήταν με το μέρος των συμμαχών και λίγα ήταν ακόμη τα ψωμιά της κατοχής τότε τέθηκε επιτακτικά το ζήτημα της μεταπολεμικής εξουσίας, ακόμη και το ζήτημα του κοινωνικού καθεστώτος. Γιατί, δεν ήταν πλέον αυτονόητο ότι, μετά την απελευθέρωση, το πρόβλημα αυτό θα λυνόταν μεταξύ των προπολεμικών κομμάτων, μέσα από τη συνήθη κοινοβουλευτική διελκυστίνδα. Αλλά επειδή ο νέος αντίπαλος και διεκδικη-

1. Βλ. Αγγελου Ελεφάντη, Η Επαγγελία της αδύνατης Επανάστασης, εκδ. ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1976, σελ. 220.

της της εξουσίας ήταν αφενός ένα πλειοψηφικό λαϊκό φαινόμενο και αφετέρου πλάστηκε από αντιφασιστική-δημοκρατική ύλη (στο ΕΑΜ, ως γνωστόν, συνενώθηκαν αντικρασιότες, σοσιαλιστές, κομμουνιστές, αγροτιστές, δημοκράτες, αντιμοναρχικοί) το πρώτο ιδεολογικό όπλο κατά του κομμουνισμού ήταν ο κοινοβουλευτισμός, στον οποίο άλλωστε υποχρέωνε και η Διακήρυξη για την Απελευθερωμένη Ευρώπη που επισφράγιζε τη συμφωνία της Γιάλτας και που προέβλεπε διενέργεια εκλογών στις απελευθερωμένες χώρες, ρήτρα που επαναλήφθηκε και στη συμφωνία της Βάρκιζας. Ετσι ο τύπος του δημοκρατικού-κοινοβουλευτικού πολιτεύματος δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν, ως τη δικτατορία των συνταγματαρχών της 21ης Απριλίου. Άλλο τόσο όμως αληθεύει ότι όλοι θέλησαν, σεβάστηκαν και χρησιμοποίησαν το οπλοστάσιο των εκτάκτων μέτρων και της εθνικοφροσύνης γιατί μόνον αυτά ήταν τα αποτελεσματικά μέσα μιας μαχόμενης και απειλούμενης εξουσίας που υπερασπιζόταν το κοινό συμφέρον έναντι του κοινού εχθρού.

Το μεταπολεμικό κράτος φτιάχνεται με την πολιτική και την ιδεολογική συνέργεια όλων των αστικών δυνάμεων. Δεν οικοδομείται όμως μέσα σε ένα ελεύθερο και χωρίς καταναγκασμούς πεδίο, απλώς ως εφαρμογή αντιλήψεων και απόψεων περί οργανώσεως του δημόσιου βίου. Οι αντιλήψεις και οι απόψεις φτιάχνονται κι αυτές μέσα από τις ανάγκες. Το κράτος τελούσε υπό καθεστώς εκτάκτου ανάγκης και η κύρια ανάγκη ήταν να καταπολεμηθεί ο εσωτερικός εχθρός, η κομμουνιστική απειλή, αφού τα κοινοβουλευτικά και ειρηνικά μέσα αποδείχτηκαν αλυσιστελή εμπρός στον όγκο και τον ενάντιο προσανατολισμό των αριστερών. Ετσι, από τη στιγμή που η στρατιωτική σύγκρουση αποβαίνει μοιραία, να το πω αλλιώς, από τη στιγμή που η πάλη των τάξεων παίρνει ένοπλη μορφή και γενικεύεται μετά το 1946, είναι η μηχανή, οι μηχανισμοί και οι άνθρωποι του πολέμου που αποφασίζουν για τα πάντα. Παρά την κυρίαρχη σήμερα ιδεολογία, σύμφωνα με την οποία αριστεροί, κεντρώοι και δεξιοί εκ του ασφαλούς κάνουν επίδειξη σύνεσης, μετριοπάθειας και αδελφοσύνης επιρρίπτοντας την ευθύνη της αιματοχυσίας στους αδιάλλακτους των αριστερών και δεξιών άκρων, οι άνθρωποι τότε είχαν τα δικά τους μέτρα και τις δικές τους ανάγκες να προκρίνουν και να κρίνουν τις πράξεις τους. Δεν έχουμε κανένα δικαίωμα να μην τους πιστεύουμε όταν, ιδίως, οι πράξεις τους είναι τόσο εύγλωττες και διάφανες. Πρέπει να γίνει σαφές ότι οι αστικές δυνάμεις, συνεπικουρούμενες και από το συμμαχικό παράγοντα, που σε καμιά περίπτωση δεν μπορούσε ν' αποδεχθεί μια τόσο ριζική ανατροπή του status quo σαν κι αυτή που θα συνεπέφερε η επικράτηση των δυνάμεων του ΕΑΜ, προέκριναν τον πόλεμο ως το μοναδικό μέσο που θα μπορούσε να ανατρέψει το δυσμενή γι' αυτές συσχετισμό δυνάμεων. Με πόλεμο λοιπόν. Ο πόλεμος όμως δεν πριμοδοτεί μόνο τις αυταρχικές μεθόδους και τις πρακτικές της βίας, αλλά γίνεται ο αποφασιστικός μηχανισμός αναθεμελίωσης του κράτους, των κυρίαρχων τάξεων, της πολιτικής της κουλτούρας, της ανασυγκρότησης των υπάλληλων τάξεων, των πολιτικών δυνάμεων, των θεσμών και εν τέλει των ιδεολογιών που τσιμεντάρουν το σύνολο, επιτρέπουν και επιβάλλουν τη διεξαγωγή του πολέμου. Διότι για να πολεμήσουν οι άνθρωποι πρέπει να έχουν αποδεχθεί την ανάγκη να σκοτώσουν και, ενδεχομένως, την πιθανότητα να σκοτωθούν.

Αλλά για τον Εμφύλιο μιλούσα και την εθνικοφροσύνη. Ας συμπυκνώσουμε λοιπόν: ο κόμπος των αντιφάσεων έπρεπε να λυθεί ή να κοπεί. Και κόπηκε από εκείνους που κρατούσαν τα μεγάλα μαχαίρια. Τα υπόλοιπα ήλθαν μετά, όταν ο χρόνος ξανάρχισε να

κυλά ομαλά, όταν η καταστροφή ονομάστηκε ανασυγκρότηση και η χώρα έπλεε εις την γαλανόλευκον. Και ήταν μεγάλο το έργο αυτού του πολέμου, αφού μεγάλο ήταν και το πρόβλημα που έπρεπε να λύσει: να ανακόψει τους παράγοντες εκείνους που για πρώτη φορά από την Επανάσταση του '21, "από την ίδια τη δυναμική της ιστορίας προετοιμαζαν άλλες λύσεις", όπως επιγραμματικά διατύπωσε το πρόβλημα ο Νίκος Σβορώνος²

Ας δούμε όμως ορισμένα στοιχεία της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, εκείνα ακριβώς που της επέτρεψαν να έχει υψηλή λειτουργικότητα για τις ανάγκες του πολέμου και μέσα στις συνθήκες του πολέμου, αλλά και, από την άλλη μεριά, εκείνα τα στοιχεία που την υπονόμισαν όταν ο Εμφύλιος ξεπεράστηκε.

Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, όπως κάθε ιδεολογία, εγκυβρίζει τους χρήστες της να υιοθετήσουν και να υπηρετήσουν πιστά ένα σκοπό: την ηθική, πολιτική, ιδεολογική, κοινωνική και εντέλει φυσική εξόντωση των αντιπάλων, των δυναμικών στοιχείων της αντίπαλης παράταξης και να τρομοκρατήσει τους υπόλοιπους. Ο κόσμος οργανώνεται διχοτομικά με σαφέστατες διαχωριστικές γραμμές με βάση την αρχή πας μη Έλληνας βάρβαρος, πας μη εθνικόφρων είναι κομμουνιστής (ή συνοδοιπόρος, το ίδιο κάνει). Να εξηγηθούμε όμως κομμουνιστής ή συνοδοιπόρος δεν ορίζεται ως ο θεσμικά νόμιμος πολιτικός και ιδεολογικός αντίπαλος του αστού και της αστικής ιδεολογίας αλλά ως εξωτερικός εχθρός, ως ξένο σώμα μέσα στην εθνική οικογένεια, ξενόδοσλος, αντιεθνικό στοιχείο, ένα τέρας που επιβουλεύεται την ακεραιότητα της πατρίδας: είναι εαμοβούλγαρος, κομμουνιστοσυμμοριτής, Βούλγαρος, Σλάβος, συμμοριτής. Ο πόλεμος που διεξάγεται δεν ονομάζεται Εμφύλιος - αυτή η ορολογία, κοινόχρηστη πια σήμερα, δεν είναι η ορολογία της εποχής, αλλά "συμμοριτοπόλεμος". Οι ιδεολόγοι της εποχής, όπως οι ενωμοτάρχες της Ασφάλειας, δε νομίζω ότι είχαν διαβάσει τον Καρλ Σμιθ ώστε να εμπνευσθούν απ' αυτόν το θεωρητικό σχήμα εχθρός/φίλος. Αλλά αυτό έπρατταν: διότι η ιδεολογία δεν είναι αφηρημένες ιδέες και αναπαραστάσεις, είναι ιδέες και παραστάσεις αποτυπωμένες και αναγνώσιμες σε συγκεκριμένες μορφές πρακτικής.

Για να φτιαχτεί όμως και να επισημανθεί ο προς εξόντωση εχθρός δεν αρκούσε ο αντικομμουνισμός. Ο αντικομμουνισμός έδινε το γενικό πλαίσιο ή ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία όμως κινδύνευαν να αποδειχθούν δυσλειτουργικά απέναντι σε μη κομμουνιστές αντιπάλους και ιδιαίτερα απέναντι στον πολύ κόσμο που ακολουθούσε την εαμική παράταξη. Η εθνικοφροσύνη δεν ήταν μόνο μια ιδεολογία αντικομμουνιστική και μάλιστα οργανωμένη σε θεσμοποιημένο, έννομο σύστημα, όπως έδειξε παλιότερα σε μια ωραία εργασία του ο Γιώργος Κατηφόρης και πιο πρόσφατα ο Νίκος Αλιβιζάτος³. Το κύριο μέλημά της δεν ήταν ν' αντικρούσει τη θεωρία και την ιδεολογία του κομμουνισμού, μάλιστα οι επίσημοι ιδεολόγοι της ή οι διαχειριστές-κέρβερροι της ιδεολογίας ελάχιστα, και πάντα χονδροειδέστατα, ασχολήθηκαν μ' αυτή την πλευρά. Κυρίως προσπάθησαν να καταστή-

2 Νίκου Σβορώνου. "Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-50 στην Ελληνική Ιστορία", στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-50, ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο 1984, σελ.35.

3 Γιώργου Κατηφόρη. Η νομοθεσία των βαρβάρων, Θεμέλιο 1975. Νίκος Αλιβιζάτος, Les institutions politiques en Grèce, à travers les crises 1922-1974, Paris 1974, σελ. 261 επ. και 353 επ. Επίσης του ίδιου "Καθεστώς έκτακτης ανάγκης και πολιτικές ελευθερίες 1946-1949 στο Η Ελλάδα τη Δεκαετία 1940-50, όπ.π. σελ.383 επ.

σουν ηθικά και εθνικά αφερέγγυους τους κομμουνιστές και τους συνοδοιπόρους αυτών, να τους στηλιτεύσουν απέναντι στην υγιή κοινή γνώμη ως τέρατα αιμοσταγή και μίσθαρνα του πανσλαβισμού. Το κύριο μέλημα της εθnikοφροσύνης είναι να δείξει ότι οι κομμουνιστές είναι εθνικά αλλότριοι. Ως τέρατα αναπαρίστανται από την εθνικόφρονα εικονογραφία της εποχής, αναμαλλιασμένοι, με γουρλωμένα απ' το μίσος μάτια, αιμοβόροι, γεμάτο τρίχες το πρόσωπο, με έντονο προγναθισμό σαν τον άνθρωπο του Νεάντερταλ, σφαγείς με τα δόντια πεταγμένα έξω κι ένα μαχαίρι ματωμένο ανάμεσά τους, κατοσπλιάδες - να μια άλλη ωραία λέξη - σαν τους παλιούς ληστές, ύπουλοι, εξώλης και προώλης. Η άλλη τους ιδιότητα ήταν εξίσου αποτρόπαιη: ήταν αντεθνικά στοιχεία, δεν ανήκαν στο ελληνικό έθνος, ήταν βούλγαροι ή ολαβόφρονες που ήθελαν να ξεπουλήσουν τη Μακεδονία στους Σλάβους.

Η ιδεολογία της εθnikοφροσύνης από τη μια μεριά είναι ηθικολογική και από την άλλη εθνικιστική. Το εμφυλιοπολεμικό κράτος, με πρωτοργό την κρατική υπαλληλία, έφτιαχνε ένα έθνος υπερβατικό, χωρίς λαό, χωρίς το συγκεκριμένο υπαρκτό λαό. Στοιχεία αυτού του α-λαϊκού έθνους ήταν η επιλεκτική συνάρθρωση σελίδων κλέους που στεφάνωνε τους τεθνεώτες από τον Αχιλλέα, τον Περικλή, το Μεγαλέξανδρο, ως τον Βουλγαροκτόνο (αυτόν πια!), τους βασιλιάδες, τους μακεδονομάχους, εκείνους του αλβανικού έπους και του Ελ Αλαμίν ώστε, μέσα από μια γραμμική συνέχεια να καταλήξουμε στο στεφάνωμα των νικητών των κομμουνιστοσυμμοριτών. Η υπέρμαχος στρατηγός πρόσταζε κι αυτή τους φαντάρους να ουρλιάζουν κάτω από το κέλευσμα του λοχία το σπασμό του μίσους και της κοροϊδίας.

*Κι ο στρατός μας που πήγε στην Κορέα
πολεμούσε για τα ιδανικά
είχε βάψει τους κίτρινους στο αίμα
δείχνοντάς τους τί θα πει ελευθερία.*

Τούτο το υπερβατικό έθνος, φτιαγμένο από δόξα και μόνο από τη δόξα των Ελλήνων πετούσε πάνω από τα κεφάλια των Ελλήνων. Η λέξη λαός και λαϊκός σχεδόν διαγράφηκε από το λεξιλόγιο της εθνικόφρονος αδολεσχίας. Εμενε μόνο για τη χρήση ενός νυσταλέου φολκλορισμού με γνέλες και σεγκούνια, γραφικούς ψαράδες και αρειμάνιους γιδοβοσκούς, με κεντήματα και εθνικές φορεσιές που τόσο άρεσαν στα κορίτσια του Λυκείου Ελληνίδων κατά τας εθνικάς εορτάς και πανηγύρεις. Τα φόραγε και η Βασίλισσα.

Τί σκόπευε η ιδεολογία της εθnikοφροσύνης; Πρώτον, και κατ' αρχήν, να θεμιτοποιήσει το θάνατο. Δε σκοτώνεις και δε σκοτώνεσαι, δε δέρνεις, δε βασανίζεις αν δεν πιστεύεις ότι το θύμα είναι ένα τέρας που πρέπει να πεθάνει. Η τερατική αναπαράσταση των κομμουνιστών και η αντιεθνική τους ειδή αποκτούν δικαιοτική λειτουργία κι έτσι ο εκτελεστής, ο βασανιστής, ο πολεμιστής κυρίως, αισθάνεται ότι επιτελεί θεάρεστο έργο, ότι είναι στρατιώτης του Καλού στον μέχρις εσχάτων αγώνα εναντίον του Κακού. Η εθνικόφρων παράταξη δεν έπαυε: όταν έλεγε η πάταξις του κομμουνισμού δεν εννοούσε συνέδρια στα οποία, μέσα από το διάλογο και την έρευνα, θα αποδεικνύονταν το αβάσιμο της κομμουνιστικής ιδεολογίας αλλά εννοούσε εξόντωση πολιτική και ηθική, μα πάνω απ' όλα φυσική, σωματική των κομμουνιστών. Ήταν μια ιδεολογία υλοποιημένη, υλοποιήτεια και υλοποιήσιμη σε συγκεκριμένα πρωτόκολλα πρακτικής που στόχευαν το σώμα των αντιπά-

λων. Αν το σώμα πατάσσονταν τότε θα έρχονταν στα συγκαλά του υπάκουο, πειθήνιο, μεταλλαγμένο και το πνεύμα. Η σωματικότητα αυτής της ιδεολογίας, άρα και ο πρωτογονισμός της, αποδεικνύεται χωρίς πολλά πολλά, με τον απόλυτο τρόπο του πόνου και της φθοράς του σώματος στα εκτελεστικά αποσπάσματα, στο Μακρονήσι, στην εξορία, στο κάτεργο, στον ξυλοδαρμό, τον εμπρησμό, τη δήλωση, την εκτέλεση των αιχμαλώτων μ' εκείνο το αποτρόπαιο "και αποπειραθείς να αποδράση εφρονεύθη".

Ο δεύτερος στόχος της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης ήταν να τρομοκρατήσει τους προσβληθέντες από το μίσμα του κομμουνισμού ώστε να *ανανήμουν*, κατά την ορολογία της εποχής, δηλαδή να ξαναγίνουν νηφάλιοι όπως το λέει και η λέξη, γιατί είχαν πάρει τα μυαλά τους αέρα. Είναι ιδεολογία τρόμου, θέλει να τρομοκρατήσει τους συνοδοιπόρους και τους επιδοξους οηματίες ή κριτικούς του νέου συστήματος εξουσίας, καθόσον κι αυτοί αν δεν ανένιπταν, αν δε συμμορφώνονταν προς τας υποδείξεις, θα εισέπρατταν τα επίχειρα της κακίας τους και θα γνώριζαν στο πετσί τους την αλήθεια της εθνικοφροσύνης όπως οι άλλοι, οι αμετανόητοι.

Γνωστά όλα αυτά: Λιγότερο όμως έχει προσεχθεί - και μια παλιότερη μελέτη του Κωνσταντίνου Τσουκαλά⁴ το επισημαίνει καίρια - ότι μέσα από τον πόλεμο, μέσα από την εθνικοφροσύνη, μέσα από την πολωτική διάκριση εχθρού/φίλου ανασυγκροτούνται οι κατεστραμμένες από τον β' παγκόσμιο πόλεμο αστικές και μικροαστικές τάξεις. Η "ανασυγκρότησις" επιστρατεύει και διαχωρίζει. Παλαιοί και νεόπλουτοι αστοί, στη διάρκεια του Εμφυλίου κι αμέσως μετά, επωφελήθηκαν από τις συνδεδεμένες με τη διεξαγωγή του πολέμου κρατικές προμήθειες, τη χαριστική παραχώρηση των 100 Λίμπερτς στους εφοπλιστές, την κατασκευή έργων, από τις μεταφορές, τις οδοποιίες, τη χρηματιστική και τη νομισματική κερδοσκοπία. Επωφελήθηκαν τέλος εκείνοι οι κεφαλαιοκράτες που χάρη στη φίμωση του εργατικού κινήματος, την τεράστια ανεργία, και τη συσσώρευση 700.000 "ανταρτοπλήκτων" στις πόλεις, νέμονταν ανεμπόδιστα αυτή τη γη της επαγγελίας που αντιπροσώπευε ο εξευτελισμός της τιμής της εργατικής δύναμης.⁵ Και επειδή ο εμφύλιος, η ανασυγκρότηση και τα 2 δισ. δολάρια του σχεδίου Μάρσαλ ήταν χρυσότοκος όρνις, ανάμεσα στα στρώματα και το εμπόλεμο κράτος φτιάχτηκαν δεσμοί οργανικής αλληλεγγύης που στηρίζονταν στο χρήμα και το αίμα. Δεσμοί κι οι δύο ακατάλυτοι.

Ανάλογες είναι και οι διαδικασίες που σχετίζονται με τις μικροαστικές τάξεις. Οι κρατικές επιχορηγήσεις, οι επιδοτήσεις, τα δάνεια, τα προνόμια θα ευνοήσουν επιλεκτικά ορισμένες κατηγορίες. Η όλη υπόθεση δεν είναι αθώα, δε συντελείται υπό την επίβλεψη ενός κράτους νυχτοφύλακα που απονέμει προνόμια με αξιοκρατικά κριτήρια. Χωροφύλακας ήταν το κράτος, πολιτικά ήταν τα κριτήριά του, τους "ημετέρους" προστατεύει. Οι ημέτεροι όμως αυτή την εποχή δεν είναι γενικώς κάποιοι που εντάσσονται σε δίκτυα πατρωνείας και πελατειακές σχέσεις ή κουμπαριές. Από το κρατικό μάννα και τη συμμαχική βοήθεια θα τραφούν όσοι πρωτοστατούν, όσοι συνεργάζονται και επιδεικνύουν πατριωτικό ζήλο στην πάταξη του κομμουνισμού, όσοι θα δουν το δικό τους μικρό συμφέρον αλληλέγγυο με το μεγάλο συμφέρον της εθνικοφροσύνης Ελλάδος. Και επειδή τα μικροαστι-

4. Κων. Τσουκαλά, Κράτος Κοινωνία, Εργασία, η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου πολέμου' σελ.21 επ.
5. Αγγελου Ελεφάντη, Στον αστερισμό του λαϊκισμού, εκδ. ο πολιτης, Αθήνα 1991, σελ.62 επ.

κά στρώματα ήταν ύποπτα συνοδοιπορίας, αφού στην Αντίσταση είχαν μαζίκα στρατευθεί στο ΕΑΜ, η όλη διαδικασία είναι ιδιαίτερα σκληρή κι ανάληγη, κινείται μέσα στην ατμόσφαιρα του τρόμου που επιστρατεύει και διαχωρίζει.

Εξάλλου και τα μορφωμένα στρώματα της μικροαστικής τάξης θα βρουν κι αυτά διεξοδο στην κρατική απασχόληση υπό τον απαράβατο όρο ότι θα συμπεριφερθούν νομιμοφρόνως, δηλαδή εθνικοφρόνως. Το κράτος - εργοδότης ελέγχει απόλυτα τα φρονήματα του προσωπικού του και το προσωπικό, η υπαλληλία, είναι υποχρεωμένο να κάνει δικές του τις ιδέες και τις πρακτικές του αφεντικού του. Οι όροι το "ποιόν" των υπαλλήλων, που ελέγχεται από τις σχετικές επιτροπές νομιμοφροσύνης, και "νομιμοφροσύνη" δεν παραπέμπουν σε κάποια αφηρημένη αξιοκρατική κλίμακα τυπικών και ουσιαστικών προσόντων αλλά υπακούουν σε μια αυστηρή ορθολογικότητα που αποσκοπεί στην επιλογή των εμπιστων. Νομιμοφροσύνη σημαίνει υπακοή και πειθαρχία στο νόμο της εθνικοφροσύνης, "ποιόν" σημαίνει ικανότητα εξυπηρέτησης του λόγου της εθνικοφροσύνης, αυθορμησία και πρωτοβουλία. Αυτά είναι τα πτυχία, τα μεταπτυχιακά, τα μάστερ και οι *maîtrises* που έχουν πέραση αυτή την εποχή. Έτσι η υπαλληλία, κι όχι μόνο οι υπερδιογκωμένες ένοπλες δυνάμεις και δυνάμεις καταστολής, γίνεται το *εργαστήρι της εθνικοφροσύνης*⁶. Δουλειά της δημοσιούπαλληλίας δεν είναι μόνο η "υπηρεσία" με τη στενή έννοια του όρου αλλά και το ιδεολογικό περιεχόμενο αυτής της υπηρεσίας που αποδέκτη της έχει το κοινό: από την Εφορία μέχρι το Σχολείο και το Πανεπιστήμιο, από το Υπουργείο Εμπορίου ως το ΠΙΚΠΑ, από το Στρατό και την Αστυνομία ως το δικαστικό σώμα εκπέμπεται συνεχώς η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης. Οι δημόσιοι υπάλληλοι λειτούργησαν ως κατώτεροι οργανικοί διανοούμενοι, για να χρησιμοποιήσω γκραμισιανή ορολογία ή ως κέρβεροι της ιδεολογίας κατά το Ν. Πουλαντζά.⁶ Γι' αυτό άλλωστε αμείβονταν: η μορφωτική τους ανωτερότητα χρησιμοποιήθηκε για τον ιδεολογικό αποχρωματισμό του υπόλοιπου ελληνικού λαού. Η ρητορεία του Γυμνασιάρχη περί έθνους, το ασταμάτητο γουργουρητό του Σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων, η καθημερινή αρθρογραφία, η αποσιώπηση κάθε ταξικής κοινωνικής αναφοράς, οι εθνικιστικοί μύθοι και τα ελληνοχριστιανικά ιδεολογήματα, η τρομοκρατική "ηθική και εθνική διαπαιδαγώγησης" στο Στρατό, η αυβουσαλέα προγονοπληξία στο σχολείο δεν ήταν λόγια του αέρα.

Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης επί δύο δεκαετίες ήταν κυρίαρχη. Αλλά κυρίαρχη δεν σημαίνει μόνο ότι είναι ιδεολογία των κυρίαρχων δυνάμεων. Σημαίνει κυρίως ότι κυριαρχεί επί των αρχομένων, ότι άρχει, ότι προστάζει, εγκυκαλεί, προτρέπει, πειθαναγκάζει, ενοχοποιεί, διαμορφώνει τις νόρμες του καλού και του κακού, ότι καταφέρνει να οργανώσει μέχρι ένα ορισμένο σημείο - εκείνο το σημείο που ορίζεται από τις ενάντιες αντιστάσεις, ιδίως της ανασυγκροτούμενης Αριστεράς - συμβολικά αυστήματα αξιών, θεοπίζει τα πρότυπα της κοινωνικής συμπεριφοράς, διαπλάθει ταυτότητες στις οποίες ο καθένας αναγνωρίζεται, θεμιτοποιεί τις συμπεριφορές που συνάδουν προς τις ενδιάθετες αξίες των κυρίαρχων, αποκλείει εκείνες που απάδουν. Και τρομοκρατεί. Η εθνικοφροσύνη είναι ιδεολογία του τρόμου, του φόβου, της ενοχοποίησης, της πύρινης ρομφαίας. Η περιδείξ αστι-

6. Νίκου Πουλαντζά, Φασισμός και δικτατορία. Η κομμουνιστική Διεθνής αντιμετώπιση στο φασισμό, εκδ. ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1975.

κή τάξη, με τα μόνιμα φοβικά ανακλαστικά, ανήγαγε την τεχνολογία του εκφοβισμού σε τέχνη, σε τρόπο ύπαρξης του Νεοέλληνα. Ετσι το άτομο θα ξέκοβε από το όποιο πραγματικό σύνολο και συλλογικότητα, θα αναγνωριζόταν μόνο στο γένος των αείποτε Ελλήνων. Κοίτα τη δουλειά σου και μην ανακατώνεσαι. Αν κάποτε μπερδεύτηκες, φρόντισε να ξεμπλέξεις, να αποχρωματιστείς. Και για το μέλλον "ου μπλέξεις".

Πέτυχε ή απέτυχε η εθνικοφροσύνη; Και ναι και όχι. Ως εμπόλεμη, ως πολεμική ιδεολογία πέτυχε αφού κατάφερε να συνενώσει τις πιο ετερόκλητες αστικές δυνάμεις στην ίδια προοπτική και συνάμα, έστω τρομοκρατώντας και εξαγοράζοντας, πέτυχε την οργανική αλληλεγγύη ενός μέρους των λαϊκών - μικροαστικών στρωμάτων με το νέο σύστημα εξουσίας του μεταπολεμικού κράτους.

Ως εμπόλεμη όμως ιδεολογία που βασίζεται στο νόμο του αίματος και του τρόμου δεν μπορούσε να είναι βιώσιμη, γιατί προϋπέθετε εμπόλεμη κατάσταση. Ως τότε μπορούσε πραγματικά να επιζήσει το φάντασμα της κομμουνιστικής ανταρσίας; Ετσι, όταν οι τελευταίοι υπερασπιστές της και χρήστες της, οι συνταγματάρχες της 21ης Απριλίου, κατέρρευσαν μαζί με την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας κατέρρευσε και η εθνικοφροσύνη ως ιδεολογικό σύστημα νομιμοποίησης της εξουσίας. Η μεταπολιτευτική εξουσία και το πολιτικό σύστημα θα αναζητήσουν αλλού τις νομιμοποιητικές τους αξίες.

Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης έφτιαξε ένα φανταστικό έθνος, ένα ακραία εθνικιστικό έθνος, στρέφοντας τα όπλα κατά του πραγματικού λαού και όταν τελείωσε ο πόλεμος πάσχιζε να πολτοποιήσει τα καθημαγμένα μέλη του με τον εκφοβισμό και τις φανταστικές συμβολοποιήσεις του μελοδραματισμού. Κανείς πια σήμερα δεν ασπάζεται τα προτάγματά της. Αφετε τους τεθνεώτας θάψαι τους εαυτών νεκρούς. Κανείς δεν διεκδικεί το εμφυλιοπολεμικό του παρελθόν, τις ρίζες του. Και κάποιες οικογενειακές φωτογραφίες με τον πατέρα δίπλα στο βασιλιά αποσύρθηκαν από το σαλόνι. Ολοι ψάχνουν για κάποιον πρόγονο Ελασίτη.

Νομίζω όμως ότι κάτι επέζησε. Μερικά στοιχεία του εθνικόφρονος ήθους χαρακτήκαν βαθιά μέσα στο συλλογικό υποσυνείδητο του Νεοέλληνα. Ετσι όπως έζησε ο Νεοέλληνας παρέα με την εθνικοφροσύνη τη δεκαετία του '50 και του '60, να φυλάγεται από τα πάντα, μέσα σ' ένα συνεχή εκφοβισμό, ο φόβος και η υποψία για τον άλλον σημάδεψαν τις συμπεριφορές και τα φοβικά ανακλαστικά διατηρήθηκαν ακόμη κι όταν η ατμόσφαιρα του τρόμου κι ο φόβος του χωροφύλακα είχαν ιστορικά ξεπεραστεί. Η εθνικοφροσύνη που απαίτησε τον ιδεολογικό αποχρωματισμό του ελληνικού λαού, την κατάργηση δηλαδή της τεράστιας ιδεολογικής και πολιτικής μεταλλαγής που έφερε το ΕΑΜ, πέτυχε εν τέλει την απενεύρωσή του, αν και η ίδια πετάχτηκε στα αζήτητα της ιστορίας. Κάποιες διαστάσεις της βρίσκονται ανάμεσά μας ενεργές προσφέροντας τον οβολό τους στο πάνθεο του σύγχρονου ιρρασιοναλιστικού ποδοβολητού. Ετσι, εκεί που η εθνικοφροσύνη έλεγε "έθνος" με μίαν απλή αντιστροφή των πραγμάτων οι σημερινοί βάλαμε τη λέξη "λαός", υπερβατικός κι αυτός όπως το άσαρκο έθνος των εθνικοφρόνων. Η ανύπαρκτη λαϊκότητα του λαϊκισμού αντλεί ακόμη από τον εθνικισμό της εθνικοφροσύνης: το βλέπουμε καθαρά σήμερα με την έξαρση του εθνικισμού στον τόπο μας.

Μιλούσα ωστόσο στην αρχή για μια διαδικασία παραγνώρισης, αποσιώπησης τελικά της εθνικοφροσύνης ως ιδεολογίας του εμφυλίου πολέμου, ως δομικό του χαρακτηριστικό, και εντέλει αποσιώπησης του ίδιου του Εμφυλίου πολέμου, παρόλο που τίποτε δεν μπορεί να κατανοήσει κανείς από τη μεταπολεμική πραγματικότητα χωρίς να τον παίρνει υπόψη του. Για παράδειγμα πέντε δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο πόλεμο αυτή η κορυφαία περίοδος ελάχιστα έχει απασχολήσει την ελληνική επιστημονική κοινότητα. Είναι μια μαύρη τρύπα στην ιστοριογραφία, μια μεγάλη σιωπή όπως σημείωνε παλιότερα ο Σπύρος Ασδραχάς. Το βουβό κήτος εξακολουθεί ακόμη να μας κοιτάζει απειλητικά από τα βάθη της σπηλιάς και κάνει τα στόματα να σωπαίνουν. Αν όμως τα στόματα μένουν κλειστά τότε η αποσιώπηση, ακόμη και το ψέμα, οργανώνονται σε σύστημα κίβδηλης ιστορικής αυτογνωσίας έτοιμο που να χρειάζεται πλέον *μια ιστορία του ψέματος* κατά την προσφιέστατη πρόσκληση του Μαρκ Μπλοκ⁷ που μας τη θύμισε ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος⁸ όταν η χαλυβουργική ανέλαβε το μεγάλο χωματουργικό έργο της επιλησμονής, με το κάψιμο των φακέλλων.

Όπως βλέπω εγώ το ζήτημα για την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου, όταν η πολιτική διεξαγόταν με το βούρδουλα και τα πολυβόλα, το να αραδιάζεις στατιστικές, ποσοστά του ΑΕΠ, τα δεδομένα της απασχόλησης, της κατανάλωσης, το να μιλάς για δίκτυα πατρωνείας και πελατειακές σχέσεις για να βρεις τη λογική των πραγμάτων και των ανθρώπων μιας εποχής που οι Έλληνες βάλθηκαν με συστηματικότητα να σκοτώνουν ο ένας τον άλλο, σημαίνει ότι θέλεις να ξεχάσεις ή να αποσιωπήσεις τον Εμφύλιο, να τον θεωρείς ατύχημα διαδρομής. Δε θα μ' ενδιέφερε να καταστιχώσω αυτή την τάση τόσων και τόσων ακαδημαϊκών και πολιτικών ρευμάτων, ακόμη και της Αριστεράς, στα τεφτέρια του οικονομισμού και του θετικισμού. Ενδιαφέρουν πολύ περισσότερο οι συνδηλώσεις αυτής της αποσιώπησης, αυτής της επιλησμονής. Διότι τριάντα, σαράντα χρόνια μετά, όταν ξεπεράστηκαν τα προβλήματα και ήλθαν άλλα να χωρίσουν τους ανθρώπους, οι αριστεροί ξέχασαν τον Εμφύλιο διότι εκ των υστέρων τον βίωσαν ένοχα, διότι πίστεψαν ότι είχαν στρέψει τα όπλα κατά της πατρίδος, άσκοπα σκότωσαν και σκοτώθηκαν. Επιπλέον, είχαν πιστέψει στο μεταξύ ότι η Κίβωτός με τη Μεγάλη Υπόσχεση του σοσιαλισμού ήταν ένα άδειο κιβώτιο, ένα παλιοσέντουκο που το έσερναν παρανοϊκά από κατσαύραχο σε κατσαύραχο κι από υπόγειο σε υπόγειο. Με το πέρασμα του χρόνου οι διαψεύσεις έρχονταν σωρό και η μόνη αλήθεια που επιβίωνε ήταν εκείνη η αδελφοκτόνα υστερία που η ανάμνησή της σμπαράλιαζε τα σωθικά. Το καλύτερο φάρμακο ήταν η λήθη, η απώθηση της αλήθειας στη σκοτεινή πλευρά της συνείδησης. Μόνο η σακατεμένη απ' το ξύλο πλάτη υπενθύμιζε την τραγωδία αλλά για να υπαγορεύσει ένα προς ένα τα ρήματα της μετάνοιας, μία προς μία τις πράξεις που τις ονόμασαν εθνική συμφιλίωση. Μία συμφιλίωση που συμφιλίωνε όχι το παρόν αλλά το παρελθόν.

Ένοχα βίωσαν τον Εμφύλιο και οι άλλοι, οι εθνικόφρονες. Κι αυτοί ήξεραν ότι είχαν στρέψει τα όπλα εναντίον του λαού για να σώσουν το κράτος. Αλλά το έργο που το

7. M. Bloch, "Réflexions d'un historien sur les fausses nouvelles de la guerre", στο *Mélanges Marc Bloch* τ.2, 1964.

8. Σε εκδήλωση που οργάνωσαν το περιοδικό "Ιστορικά" και η εταιρεία Μνήμων, στις 6 Οκτ. 1989 για το ζήτημα του καψίματος των φακέλλων.

ύμνησαν ως Παρθενώνα τους βγήκε πολυκατοικία και δικτατορία των συνταγματάρχων. Και για τους εθνικόφρονες, με το πέρασμα του χρόνου, ήρθαν σωρό οι διαψεύσεις, κανείς πια σήμερα δεν μπορεί να αισθανθεί περηφάνεια που ο πατέρας του ή ο παππούς του υπεράσπισε τον "ελεύθερο κόσμο" στον Γράμμο ή στο Μακρονήσι. Η μόνη αλήθεια που παρέμεινε ζωντανή ήταν η ανάμνηση εκείνης της αδελφοκτόνας υστερίας που σμπαράλιζε τα σωθικά. Το καλύτερο φάρμακο ήταν η λήθη. Μια παρένθεση ήταν ο Εμφύλιος. Μια και οβήσθηκε η παρένθεση από τις συνειδήσεις θα έπρεπε η Χαλυβουργική να αναλάβει αυτή το έργο της ιστορίας, να μη θυμίζουν οι φάκελλοι την πρωταρχική τραυματική σκηνή του Εμφυλίου που θεμελίωσε το μεταπολεμικό κράτος, ακόμη και στις μικρότερες του λεπτομέρειες, να ξεχασθεί ή να παραχαραχθεί εκείνη η τραγωδία όπου όλοι έπαιξαν το ρόλο τους, και τον έπαιξαν καλά. Ήταν όλοι εκεί, στο ίδιο θέατρο παρόντες, ακόμη κι εκείνοι οι λαθροθεατές το ίδιο έργο παρακολουθούσαν, αν και η σωφροσύνη του Χατζηαβάτη τους ορμήνευε να κρύβουν τις συγκινήσεις τους και τις εκδηλώσεις τους, λάθρα βιώσαντες.

Μακρηγόρησα, κι ωστόσο ολόκληρος ο Εμφύλιος και η εθνικοφροσύνη έμειναν απέξω. Πώς μπορείς σε μισή ώρα να μιλήσεις για μια ολόκληρη εποχή που τόσα και τόσα κουβαλούσε μέσα της, τόσο λίγα ξέρουμε γι' αυτή και τόσα πολλά ξεχάσαμε; Θα χρειαστεί πολλή δουλειά για να μάθουν οι Νεοέλληνες όσα λησμόνησαν και όσα δε γνώρισαν και κυρίως να κατανοήσουν την εποχή του Εμφυλίου. Αυτό είναι πλέον έργο της Ιστορίας. Όταν θ' αρχίσει να συντελείται τότε η επιστημονική ιστοριογραφία θα αξίζει το όνομά της.